

О. Л. Чернобай

доцент кафедри теорії та філософії права
 Навчально-науковий інституту права та психології
 Національного університету "Львівська політехніка",
 канд. юрид. наук

ПОНЯТТЯ І СУТЬ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ПРАВНИКА

© Чернобай О. Л., 2014

Очевидно є підстави для твердження, що комунікативну культуру правників слід розглядати як соціальний феномен у найширшому розумінні значення і сутності цього поняття. У комунікативному процесі, що супроводжується обміном різновартісними цінностями, визначаються статусні ознаки чинників, і суб'єктів комунікації. У такий спосіб стають явними і вкрай необхідними взаємозв'язки між такими поняттями, як "мова", "комунікація", "соціум", "адаптація суб'єкта", "аргументація", "спілкування" тощо, що й спричиняє відповідно високі вимоги до формування комунікативної культури майбутніх правників-студентів юридичних навчальних закладів, як вагомої передумови їх професійної компетентності.

Е. Л. Чернобай

ПОНЯТИЕ И СУТЬ КОММУНИКАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ ЮРИСТОВ

Очевидно есть основания для утверждения, что коммуникативную культуру законодателей следует рассматривать как социальный феномен в самом широком понимании значения и сущности этого понятия. В коммуникативном процессе, который сопровождается обменом разностоимостными ценностями, определяются статусные признаки факторов и субъектов коммуникации. Таким образом становятся явными и крайне необходимыми взаимосвязи между такими понятиями, как "язык", "коммуникация", "социум", "адаптация субъекта", "аргументация", "общение" и др., что и вызывает соответственно высокие требования к формированию коммуникативной культуры будущих студентов юридических учебных заведений, как весомой предпосылки их профессиональной компетентности.

О. Chornobay

CONCEPT AND NATURE OF CULTURE COMMUNICATIVE BAR

Obviously there are grounds in order to ratify, that the communicative culture of legislators it follows to examine as the social phenomenon in the widest understanding of value and essence of this concept. In a communicative process that is accompanied by an exchange of different values, the status signs of factors are determined, and subjects of communication. Thus become obvious and extremely necessary intercommunications between such concepts, as a "language", "communication", "society", "adaptation of subject", "argumentation", "communication" and other, that and causes accordingly rigorisms to forming of communicative culture of future legislators-students of legal educational establishments, as ponderable pre-condition them professional competence.

Постановка проблеми. Власне сформована комунікативна культура юриста уможливило подальше професійне зростання та самореалізацію спеціаліста, професійна діяльність якого потребує постійної взаємодії у сфері “людина–людина”. Майбутні юристи мають бути готові до різнобічних ділових контактів, ґрунтуючись на принципах взаємоповаги, підтримки, справедливості й об’єктивності. Отже, важливим завданням професійної освіти є пошук ефективних засобів формування комунікативної культури майбутніх юристів.

Мета статті полягає у дослідженні та аналізі поняття і суті комунікативної культури правника як складової загального поняття правової культури і як важливого компонента комунікативної культури.

Стан дослідження. Саме на метафізичній методології ґрунтувалося дослідження джерел філософсько-правової теорії комунікативної дії класиків філософської науки Платона, Арістотеля, Ціцерона. На цьому фундаменті маловивчений напрям професійної правової комунікації набув потужного розвитку у сучасній теорії соціальної дії (Ю. Габермас, Х. Перельман, Г. Хааршер, М. ван Хоек, А. Поляков).

Питання комунікації в правовій діяльності розглядали у працях В. Г. Андросюка, Л. І. Казміренко, Я. Ю. Кондратьєва, В. Л. Васильєва, М. В. Костецького, В. М. Розіна, Г. О. Юхновця та ін. Зазначимо, що, приділяючи значну увагу психологічному забезпеченню професійної підготовки правників, науковці все ж не розглядають комунікативну культуру як безпосередній і доволі важливий чинник професіоналізації. Натомість (безперечно цілком слушно) звертається більше уваги на оволодіння базовими знаннями, на засвоєння й пізнання елементарних поняттєвих категорій у цій ділянці правознавства, а також юридичної психології, що у масштабні ширших обсягах передбачено досягнути під час вивчення відповідних курсів.

Виклад основних положень. Слід зазначити, що саме високий рівень розвитку комунікативної культури фахівця-юриста забезпечує успішність виконання професійних обов’язків, своєчасного виконання поточних завдань, які постійно виникатимуть під час професійної діяльності.

Однак юридична практика свідчить про наявність певних труднощів встановлення взаємодії, наприклад, між працівниками правоохоронних органів, навіть на нижчих управлінських ланках (наприклад, у райвідділах міліції). Це підтверджує, що хибним є уявлення, за яким формування комунікативної культури спеціаліста винятково залежить лише від професійної діяльності й набуття відповідного досвіду. Численні наукові дослідження не виявляють статистично значущої залежності між професійним стажем і рівнем комунікативної культури юриста, проте висвітлюють наступну тенденцію – технології освіти, що спираються на традиційні підходи щодо формування комунікативної культури у майбутніх юристів, відчувають певні труднощі у залученні студентів до спілкування, вироблення активної позиції у професійних та соціальних стосунках, до формування продуктивних взаємин керівника і підлеглого в процесі виконання спільних професійних завдань. Відтак актуалізується проблема формування комунікативної культури майбутніх юристів впродовж їх навчання у вищій школі.

Оскільки поняття “комунікативна культура” невіддільне від загальногуманітарного розуміння культури як сукупності матеріальних і духовних надбань на певному історичному розвитку суспільства і людини, очевидно слід починати з осмислення філософської категорії “духовність”, що трактується як визначальна ознака “людського буття, що виражає його здатність до творення культури та само творення; пояснення людського буття через категорію “духовність”, означає, що людина може не тільки пізнавати та відображати довкілля, а й творити його” [4, с. 179].

Загальноновизнано, що величезною цінністю для людини є її духовність як результат культурного розвитку. Саме культура стала сферою самореалізації, саморозвитку, самосвідомості людини. Культура характеризує людину як істоту духовну, що здійснюється над обмеженістю матеріально-заземленого буття. Людина як уособлення духовної унікальності свідомо своєї причетності до універсальних засад буття. Людина культурна або духовна – це людський індивід, якому притаманні високі почуття: відповідальності за гармонійність буття, моральна та

метафізична інтуїція, здатність до сприйняття корисного для свого суспільства (зокрема, права) тощо. Щоправда, між різними іпостасями людини безперервно виникають суперечності, саме в цьому і вбачається, навіть на переконання давньогрецьких мислителів, сутність людини. Проте духовність допомагає людині подолати ці суперечності, не дає змогу їй залишатися в природній та соціальній обмеженості, удосконалює її, підносить над собою, наближаючи до суспільних ідеалів.

За поняттями цивілізації та культури, як зазначають науковці-філософи, стоять дві різні групи понять: за першим – такі як порядок, законність, дисципліна, примус, обов'язок, відповідальність, держава, право, влада, необхідність, соціальність тощо; за другим – людина, компроміс, свобода, гармонія, духовність, досконалість, ідеали, творчість, істина, краса, моральність, здатність до самопожертви тощо. Цивілізація зацікавлена у збереженні існуючого порядку, вона є втіленням регулятивно-нормативних процесів. Культура ж як явище соціального буття не просто впорядковує соціальні відносини, як ознака цивілізації, а й покликана їх гармонізувати. Впорядкувати життя можна, спираючись на силу, тіньові норми, інші позаправові засоби тощо, але таке впорядкування буде далеким від гармонії. Культура орієнтована не лише на норми, в її арсеналі чимало засобів – творчість, ідеали, моральні цінності тощо, за допомогою яких вона здійснює свою місію. Культурний універсам має своє енергетичне поле, і, врешті-решт, через різні вимоги, заклики, пропозиції тощо воно залучає людей, об'єднує їх, і вони підпорядковують йому свою поведінку. Культура з її ідеалом гармонії постійно впливає на право, трансформуючи його із явища суто соціального в явище культури. І це важливо усвідомлювати юристу-практику.

Однобічне юридично-позитивне розуміння права, як справедливо зауважують вчені, характеризується позбавленням права духовного начала або наданням йому другорядної, суто підпорядкованої функції. На передній план висувається уявлення про право як інститут, що має відповідні структурні та функціональні характеристики в різних правових системах. За культурологічного підходу до їх дослідження на перше місце виходить ціннісне ставлення до права, його значення у нормативній правовій творчості, житті людини, що дає змогу усвідомити внутрішню, моральну, гармонійну природу закону. Саме культура є мірою свободи, містить і духовно-моральні, загальнолюдські цінності, і національну самосвідомість, і конкретні норми поведінки. Культура, виражена в законах, і є правом.

Термін “культура” (від латинського *cultura* – виховання, освіта, розвиток, оброблення) застосовується широко і тлумачиться неоднозначно, залежно від того, до якої галузі знань чи практичної діяльності він належить. Найбільш загальне поняття “культура” означає сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених і створюваних людством, сукупність усіх видів перетворюючої діяльності із виробництва цих цінностей, що характеризують рівень розвитку культури. Культура являє собою досягнення суспільства у виробничому, суспільному, духовному житті. Водночас вона характеризує рівень, ступінь розвитку будь-якої галузі господарської чи розумової діяльності (зокрема, щодо права).

Культура в науково-теоретичній площині визначається як історично сформований, спонтанно самоорганізований спосіб життєдіяльності. Культура – широке, об'ємне, всеохоплююче явище, вона завжди пов'язана з тією чи іншою діяльністю людини і проявляється в тому, що вона створює.

Культура – основний компонент людської діяльності і як складова, і як умова всієї системи будь-якої діяльності. Саме культура виступає основним чинником, що забезпечує у правовій сфері формування, підтримку, поширення та запровадження правових норм, цінностей, знань і значень. Це стає можливим тому, що в культурі об'єднуються наведені компоненти практичної, дійової форми, події, процеси, в яких знаходять виявлення установки й орієнтації її суб'єктів. В умовах подальшої інтеграції й гуманізації суспільних наук зростає необхідність дедалі ціліснішого розуміння суспільства, функцію якого бере на себе звичайно філософія; нині цю місію якісно доповнюють відповідні сфери діяльності та свідомого вивчення (правознавство, філософія права, соціологія, політологія, політекономія, акмеологія тощо).

“Специфіка дослідження, зазначає доктор юридичних наук Н. Оніщенко, – зумовлює розгляд культури не в локальному, а в генеральному просторі людської життєдіяльності, в особливому зрізі соціального простору, коли саме культура утворює те поле і спосіб соціально-правового спілкування, в якому формується кожна окрема правова система з її внутрішньою структурою та особливостями. А це дає змогу вбачати в культурі складну, багатогранну систему механізмів і

відповідно “здатність” їх активізувати, внаслідок чого стимулюється, координується, програмується і реалізується активність людей у суспільстві” [3, с. 20]. Як про узагальнювальне поняття окремих видів людської діяльності у нашому контексті йдеться про комунікативну культуру юриста, як певною мірою духовний вимір його професійної діяльності, в якому формуються мотиви, принципи, правила, мета і зміст цієї діяльності.

Комунікативна культура юриста являє собою властивість особистості, що засвоює, переосмислює, прагматизує комунікативні знання, цінності, досвід, реалізація яких дає змогу досягати взаєморозуміння у спілкуванні. Загалом комунікативна культура є основою цілісної професійної культури юристів, рівень якої проявляється у комунікації (з лат. *communico* – спілкуюсь із кимось). Це поняття визначається як смисловий та ідеально-змістовий аспект соціальної взаємодії, обмін інформацією в різноманітних процесах спілкування, у широкому розумінні – як спілкування особистостей за допомогою мовних і паралінгвальних засобів з метою передавання інформації. Щоб ефективно здійснювати таке спілкування, суб’єкти взаємного інформування оцінюються за таким критерієм, як комунікативна грамотність. Це – сукупність комунікативних знань, умінь і навичок людини, які дають їй змогу ефективно спілкуватися в усній і писемній формах; знання законів, правил і засобів ефективної усної та писемної комунікації, про які йтиметься нижче. Саме комунікативну грамотність можна розглядати як один з важливих показників сформованості комунікативної культури юриста, що вселяє йому впевненість у власні життєві позиції, засвідчує усвідомлення ним пріоритетності значення комунікативної, а також статусної, екзистенційної категорій як істотних життєвих смислів.

Цілісна система соціально-психологічних засобів формування комунікативних умінь, сприяє оформленню професійної ідентичності юристів, смисложиттєвих орієнтувань, психологічної готовності до професійної комунікативної діяльності, а також розвитку комунікативних умінь, ціннісного ставлення до власної професії, людей, світу, що загалом стимулює раціонально-активний підхід кожної особистості, яка прагне стати кваліфікованим фахівцем до вдосконалення культури правової діяльності. А про такі наміри можна скласти уявлення на підставі використання різних правових засобів, вивчення конкретних видів правової діяльності, аналіз рівня правового розвитку особи. Мається на увазі звернення до проблем правової культури, адже науковці вказують на її зв’язок із загальною культурою, соціально-правовим досвідом, правовою поведінкою суб’єктів. Поширення сфери правової культури на правову поведінку пов’язує культуру з діяльністю, що дає змогу поставити питання про культуру всіх різновидів правової діяльності, оскільки останні передбачають певні стійкі моделі (культура судового процесу, культура управлінської діяльності, культура парламентської діяльності тощо).

Цілісний розгляд правової культури можливий лише на основі аналізу системи відносин, що складаються між суб’єктами правової діяльності. Способи культури цього її виду являють систему моделей, які, засвоюючись членами суспільства в процесі їхньої соціалізації і навчання, мають порівняно стійкий характер.

Правова культура формується на основі всебічного та глибокого знання права, його головних принципів і тенденцій розвитку, розуміння процесів реалізації, впевненості в необхідності всебічного нарощування цих знань у процесі виконання своєї діяльності, майстерності у використанні повного арсеналу юридичних засобів при розгляді будь-якої юридичної справи. У цьому сенсі деякі дослідники долучають до структури правової культури і культуру правосвідомості, і культуру правової поведінки, і культуру юридичної практики, під час здійснення якої і виявляється комунікативна компетенція, яку вчені визначають як конгломерат знань, мовних і немовних умінь та навичок спілкування, що особа набуває в ході природної соціалізації, навчання і виховання. Без сумніву, важливе значення мають природні дані і потенціал індивіда.

Комунікативна компетенція передбачає “здібність до продуктивного спілкування в обмежених і продиктованих умовах”, що накладаються службовим обов’язком. Відтак одним із головних критеріїв оцінки продуктивності комунікативної компетенції є здібність фахівця в такий спосіб будувати свої взаємовідносини в ході спілкування із співрозмовником, щоб викликати в нього довіру до себе. Комунікативна компетенція юриста – це передусім уміння спілкуватися з різними верствами населення. Саме у спілкуванні реалізуються соціальні, соціально-психологічні і соціально-педагогічні залежності людей та їхні різноманітні суспільні та міжособистісні відносини.

Це вміння вступати в контакт з людьми, будувати спілкування з урахуванням вікових та індивідуально психологічних властивостей кожної особистості та окремих груп громадян; своєчасне і адекватне визначення емоційно-психічного стану співрозмовника, його інтересів і нахилів, контроль за плином спілкування.

І нарешті ще одне поняття, невіддільне від комунікативної культури – “комунікативна поведінка” – поведінка індивіда в процесах спілкування, яка регулюється комунікативними нормами і традиціями, яких він як учасник спілкування дотримується [1, с. 346].

Звичайно ж, розглядом низки загальних положень і з'ясування змістовних сутностей найуважніших понять і категорій не вичерпується висвітлення окресленого питання, тому до з'ясування сутнісних основ комунікативної культури залежно від формування комунікативної компетентності і комунікативної поведінки ми повертатимемось, так чи інакше розглядаючи інші дотичні до них питання.

А продовжуючи ознайомлення із загальними ознаками комунікативної культури, зазначимо, що у вітчизняному філософсько-правовому спрямуванні досліджень, на жаль, проігноровано вивчення на належному рівні галузевої правової комунікації, адже саме в цій царині дедалі частіше доводиться стикатися з проявами численних конфліктних ситуацій, формами неправової поведінки як комунікантів, так і комунікаторів, на позитивному регулюванні цих актуальних питань, безумовно, істотно позначився високий рівень комунікативної культури комунікантів-правників. Антропологічна безвість у галузі комунікації не може спрограмувати правове поле взаємодії правників і всіх, хто потрапляє у нього. А реалії сучасного правового суспільства щоразу більше переконують у необхідності уваги до прав людини, її ініціативної потреби вступати у конструктивний, а не дидактично-примусовий діалог. Такі невідповідності породжують активізацію дослідницької уваги до ґрунтового аналізу комунікативних процесів та факторів їхньої ефективності. Різномасштабність такого аналізу, з одного боку, створює основи для подальшого вивчення питань правового забезпечення професійної комунікативної діяльності, а з іншого, скеровує увагу на низку невирішених проблем соціально-комунікативного аспекту права. Наукова реальність такого аналізу може мати надійне підґрунтя, продуковане кількома галузями. Міждисциплінарний характер дослідження спрямований на об'єднання близьких за предметом вивчення наук з метою заглиблення у комунікативні аспекти права для удосконалення правотворення та його апробування через комунікативні дії та правовий дискурс у правозастосовній діяльності юристів.

Погляди різних учених на складові елементи комунікативного процесу – різні. Вони не усталені і до цього часу не уніфіковані. І це слід враховувати, розглядаючи такий правовий феномен, як комунікативна культура.

Назагал комунікація як взаємодія суб'єкта і об'єкта містить у наукових оцінках два підходи: з одного боку, вона трактується як звичайний процес спілкування, в основу якого покладено обмін інформацією (такі погляди переважають у дослідників різних галузей), а з іншого – у комунікації вбачається спосіб розв'язання проблемних питань, метод урегулювання стосунків, а не звичайний обмін інформацією. Однак і в першому, і другому випадках щонайменше вивченими залишаються не загальні особливості способів взаємодії співрозмовників, а конкретні – галузеві фахові комунікації.

Дискусійними у теорії комунікації залишаються також основні дефініції, зокрема, нерозрізнення понять “спілкування” і “комунікація” (про це йтиметься нижче). Прихильники розповсюдженого погляду на комунікацію як на звичний процес обміну інформацією, що властивий спілкуванню, переважно поширюють загальні характеристики останнього на комунікацію. Диференціація ознак цих двох близьких за змістом понять лише започатковується.

До умов ефективного подання інформації належить створення *довіри*, яка має визначальне значення у таких галузях, як розвідка, паблік рилейшнз, пропаганда, реклама. Щоб не порушувати відповідного ступеня довіри, доцільно використати знання про ті чинники, на основі яких формується така довіра. Один із авторитетних дослідників проблем комунікації Е.Бетінгауз, вважає, що важливе значення у створенні довіри має репрезентація промовця, тобто, те, як його було представлено, які попередні заслуги були названі. Хоча таку особливість, на наш погляд, можна сприймати з певними застереженнями, коли йдеться про правоохоронну практику, однак ефективність комунікації, очевидно, не можна обмежувати лише вибором способу взаємодії. Тут радше важливими є відповідність типів комунікантів, їхні інтенції, форми і засоби комунікації. Важко також погодитися із твердженням цього вченого про те, що комунікант завжди розцінює

інформацію лише як правдиву або неправдиву. Безперечно, в такому оцінюванні важливе значення має рівень його комунікативної культури.

Цікаві підходи дослідження цих питань запропонували американські вчені Е.Роджерс та Р.Агарвала-Роджерс, чим зробили значний внесок у вивчення результативності комунікації. На їх переконання, результат (ефект) комунікації – це зміни в поведінці одержувача, які відбуваються в результаті передачі повідомлення. На підставі поліпарадигмальних позицій комунікації дослідники передбачили три типи результатів: 1) зміни у знаннях одержувача інформації; 2) зміни установок одержувача інформації; 3) зміни його явної поведінки. Однак наявний і ще один тип результативності: особа, яка чинить спротив комунікативній меті іншої особи, вважається представником пасивного протесту.

Із різного переліку характеристик комунікації для галузевої правової комунікації властивою є дихотомія агресивного/сприятливого комунікативного середовища. Суперечливість, притаманна фаховій комунікації, не вивчена. Агресія є найбільш яскраво вираженою перешкодою у досягненні консенсусного рішення, яке має бути правовим. Відкрити шлях до розуміння міжособистісних проблем професійної комунікації, а також вивчити державно-правові закономірності усіх комунікативних процесів, що відбуваються у правовому полі та поза ним, можна і треба, оскільки, за слушним висновком С. Максимова, сучасний “дискурс легітимації” обґрунтовує поєднання дії народного суверенітету із системою прав людини. Зміст останніх полягає в тому, що вони інституціалізують комунікативні умови для формування розумної політичної волі. Це означає, що легітимними визнаються лише ті регулятиви, які могли б бути прийняті всіма можливими зацікавленими особами. Загалом особиста і публічна (громадянська) автономії взаємно доповнюють одна одну, однак при цьому нормативний пріоритет є на боці особистісних прав.

У теорії комунікативної легітимації невирішеними залишаються: пошук конструктивного балансу “між індивідуалізмом” і “колективізмом”, балансу між формальним підходом (позитивізмом) і природним правом; між позиціонованим плюралістичним підходом до легітимації крізь приватну і публічну сфери, між потребою створення широкого комунікативного простору для дискусії і наявності з цією метою всебічної та адекватної інформації. Вирішення такого доволі широкого спектра наукових проблем, безперечно, матиме ефективний вплив на формування й підвищення рівня комунікативної культури юриста.

Висновки. Отже, йдеться про правоохоронну структуру, яка є в кожній державі й в якій несуть відповідальну службу особи, наділені винятковими правами. Ефективність їх професійної діяльності (як видно на прикладі вищенаведеної професіограми слідчого) значною мірою узалежене від оволодіння кожним належним рівнем комунікативної культури. А цьому, безумовно, може сприяти засвоєння філософсько-правових знань, ознайомлення з цікавим професійним досвідом і насамперед повсякденне самовдосконалення, підвищення своєї інтелектуальної культури. Тому слід значно більше уваги приділити комунікативній діяльності, що через інтенції комунікантів може постати новим конструктивним засобом вирішення багатьох актуальних проблем. Тому оцінка нових і старих видів злочинів зі старих догматичних позицій вичерпала себе, а закономірно постає потреба пошуку нових способів вирішення актуальних проблем та шляхів “нейтралізації наслідків антизаконної діяльності”.

1. Бацевич Ф. С. *Основи комунікативної лінгвістики: підручник* / Ф. С. Бацевич. – 2-ге вид., доповн. – К.: ВЦ “Академія”, 2009. – 376 с. 2. Єрмоленко А. М. *Комунікативна практична філософія* / А. М. Єрмоленко. – К.: Лібра, 1999. – 488 с. *Філософський енциклопедичний словник / ред. кол.: В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін.* – К.: Довіра, 2002. – 744 с. 3. Хабермас Ю. *Комунікативна дія і дискурс* / Ю. Хабермас // *Періоджерела комунікативної філософії.* – К.: Либідь, 1996. – С. 84–91. 4. Циппеліус Р. *Філософія права: підручник* / Р. Циппеліус; пер. з нім. – К.: Тандем, 2000. – 300 с. 3. *Оніщенко Н.М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи: монографія / відп. ред. Ю.С. Шемшученко.* – К.: ТОВ “Юридична думка”, 2008. – 320 с. 4. *Філософський енциклопедичний словник / ред. кол.: В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін.* – К.: Довіра, 2002. – 744 с.